

BITHYNIA, IONIA, KARIA'DA EPİGRAFI ARAŞTIRMALARI

ENDER VARINLIOĞLU

1978 yılının yaz aylarında üç ayrı tarihî bölgede epigrafik araştırma gezileri yaptım. Anadolu'nun özellikle batı kesimi geçen yüzyıldan bu yana yoğun biçimde tarihî araştırma alanı olmuştur. Uygarlıkların doğduğu yerlere büyük ilgi duyan Batılı bilim adamları, bu yüzyılın başlarında, Yunanistan'dan sonra adalarda ve Anadolu'nun batı bölgelerinde sürekli araştırma gezileri yapmışlardır. Ne yazık ki ülkemiz insanlarının bu tarih araştırmalarına katkısı çok az olmuştur. "Misak-ı milli" sınırları içinde kurulan Cumhuriyet'in ilk geliştirdiği kavramlardan biri, yüzyıllardır üzerinde yaşanmış bu toprakların uzak tarihini bilmek, araştırmaktır. Gerçekte uzak dediğimiz tarih hemen yakınımızda, bir çoğu toprağın yüzeyinde bugün de varlığını sürdürmektedir. Köylerde, kasabalarda, dahası kentlerde evlerimizin duvarlarında, tapınaklarımızın temelinde, dibek olarak kullanılan sütun dipliklerinde, eşikteki mezar stellerinde uzak geçmiş görebilmek için, bunlara Batılı gözüyle bakmamız gerekiyordu. Ne ki, çok yakın zamanlara değin içinde yaşadığımız; varlıklarını, yerlerini korumuş olan tarih kalıntılarının, şimdi de Batı turizminin etki alanına giren bu ülke insanlarının eliyle yerleri değiştirilmektedir. Tarihî yapıtlara mal gözüyle bakan kent-kasaba antikacıları, maniye dönüşmüş tutkuları ile defineciler yaz kış demeden dere tepe gezip antika aramaktadırlar. Geçen yazdan beri yazıt araştırmak için gittiğimiz köylere, tırmandığımız dağ başlarına, doğanın gizlediği dere yataklarına defineciler bizden önce uğramıştı.

Ülkemiz toprakları bir zamanlar Roma İmparatorluğunun hudutları içindeydi. Bugün bu dönemin tarih, coğrafyasıyla ilgili olarak Batıda kurulmuş bilimsel bir kuruluş vardır: Tabula Imperii Romani. Ülkemiz topraklarını da içine alan bu tarihî araştırmaya katkıda bulunmak için, Türk Tarih Kurumu'nda bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun bir üyesi olarak 1978 yaz aylarında Anadolu'nun batısında üç ayrı tarihî bölgede epigrafik ve topografik araştırma

gezileri yaptım. Bunlardan birincisi Bithynia bölgesidir. Bu bölge Bursa, Eskişehir illerinin bir bölümünü, Bilecik, İzmit, Adapazarı illerinin tümünü, Zonguldak ilinin kimi yörelerini kapsayan ve Bolu'ya dek uzanan genellikle dağlık, engebeli bir arazidir. Köln Üniversitesinden Dr. Sencer Şahin bu bölgede 1970 tarihinden beri araştırmalar yapmaktadır. 1977 yazından beri belirli süreyle bu araştırma gezilerine katılmaktayım.

Araştırma yaptığım ikinci bölge Ionia'da bir tarihî kent ve yakın çevresidir: Erythrai. Bu kentin yerinde şimdi Ildırı köyü vardır. İzmir'in Çeşme ilçesine bağlı bu köyde 1964 yılından beri Erythrai kazıları sürdürülmektedir.

Karia genel olarak Menderes Irmağının güneyinde, Dalaman çayına dek uzanan bölgenin tarihteki adıdır. Bu bölgede şimdi Muğla ilinin hemen hemen tümü, Denizli ilinin bir kesimi, Aydın ilinin bazı yöreleri vardır. Oldukça engebeli olan bu bölgede, eskiden olduğu gibi, köy, kasaba yaşamı egemendir.

11 Temmuz 1978 günü Köln Üniversitesinden Dr. Sencer Şahin'le birlikte Bithynia'da epigrafik araştırma gezisine çıktım. Önceki yaz Dr. Şahin'le birlikte bu bölgede 15 gün süren aynı nitelikte bir gezi yapmıştım¹. O zaman Nikaia (İznik) kentinin Roma dönemi sur kapılarından özellikle birinin üzerindeki yazıtların ıstampajlarını almıştık. Kentin doğuya açılan bu kapısı, eski Lefke kasabasına (Λεύκη, Λεῦκες, (Λεῦκα), şimdi Osmaneli) giden yolun başlangıcında olduğu için, bugün de Lefke Kapı adıyla bilinir. Lefke Kapı'nın kır yüzünde ve kente bakan yüzünde friz ve arşitrav üzerinde; kuzey, güney yan girişlerinin üzerinde, nişlerin altındaki frizlerde ve kapının sütunlarında yazıtlar vardır. Bu yazıtların tam olarak okunup çözümlenmeleri 200 yıldır epigrafistleri uğraştırmaktaydı. Özellikle kente bakan yüzdeki yazıtların bazılarının yan kısımlarını kapıya yanaşık olarak yapılmış Osmanlı dönemi surları örtmekteydi. Surların bu kısmının 1958 yılında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün tavsiyesi ile Roma kapısından bir parça uzaklaştırılması, bu yazıtların okunmasında bir engelin daha aşılmasını sağlamıştı.

Lefke Kapı arşitrav ve friz yazıtları ilk olarak bu araştırma döneminde Dr. Şahin tarafından eksiksiz okundu. Bunun sonunda

¹ Sencer Şahin, *Bithynische Studien (Bithynia İncelemeleri)* (Almanca - Türkçe), Rudolf Habelt Verlag GMBH, Bonn 1978, s. 75 not 1.

kapının her iki yüzündeki friz ve arşitrav yazıtlarının birbirinin aynı olduğu ortaya çıktı. Ancak bundan sonra bu yazıtları kentin kuzeye açılan İstanbul Kapı'sı friz ve arşitrav yazıtları ile tam olarak karşılaştırma olanağı doğdu. Bu kapının da iki yüzünde – aslında – yazılar vardı. Ne ki, bu yazılar kapının yüzeyine madenden harflerle çakılmıştı. Şimdi bu harflerin çakıldığı yerde, taş üzerinde kalmış delik izleri vardır. Bu izlerin karşılığı harfleri saptayarak yapılan karşılaştırmada, kapının her iki yüzünde frizlerin üzerindeki yazıların Lefke Kapı frizleri üzerindeki yazıtların ilk satırının aynısı olduğu görüldü².

Lefke kapıya yanaşık Osmanlı surlarının bir kısmının temizlenmesi, eskiden ancak bir kısmı okunabilen iki yazıtı daha gün ışığına çıkardı. Her iki yazıt da kapının yapımında parasal yardımda bulunmuş M. Plancius Varus'un onuruna yazılmıştı. Kuzey, güney yan girişlerinin üzerindeki bu yazıtların hemen üstündeki nişlerde, büyük bir olasılıkla, sözü edilen kişinin heykelleri duruyordu³.

1977 yazında yaptığımız bu gezide tarihî İznik kentinden başka, bu kentin batısında ve güneyinde kalan köylerde araştırmalarımızı sürdürdük. Karadeniz Ereğlisi'ne (Heracleia Pontica) yaptığımız 1 günlük gezi dışında, Sakarya ırmağının doğusunda kalan eski yerleşme yerlerine pek uğramamıştık. 1978 yazındaki araştırmalarımız daha çok tarihî Sangarios ırmağının doğusunda kalan köylerde yoğunlaştı. Araştırdığımız bu bölge Bilecik ilinin hudutları içindedir. Güneyde Phrygia ile sınır Söğüt ilçesinin köyleri, kuzeyde Gölpazarı ilçesinin köyleri, özellikle Gölpazarı - Bilecik karayolunun kuzey ve güneyinde kalan dağ köyleri araştırma yaptığımız alanlardır. Bu bölgeyle ilgili epigrafik buluntuların yayım çalışmalarını Dr. S. Şahin sürdürmektedir.

Epigrafik araştırma gezimin ikinci durağı olan Erythrai'da, kazı başkanı Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın izniyle çalışmalarımı sürdürdüm. 1977 kazı döneminde çıkarılmış ve bu dönem bulunan yeni yazıtların okunup ıstampajlarının çıkarılması, çevrede yazıt araştırmaları ile yoğun bir 20 gün geçti. Bilindiği gibi, Erythrai yazıtları H. Engelmann ile R. Merkelbach'ın 1972 yılında yayımladıkları 2 ciltlik *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai* (Bonn) adlı

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. S. Şahin, aynı eser, s. 75 v. d.

³ Sencer Şahin, aynı eser, s. 80-82.

kitapta toplanmıştır. Son iki yılda Erythrai kazılarında çıkan yazıtların bazıları yakın zamanlara değin yüzeyde oldukları için, bölgeyi gezen bilim adamlarınca görülmüş ve yayımlanmışlardı. Çalışmalarım sırasında bu yazıtları yakından görüp yayımlarıyla karşılaştırma olanağım oldu. Bunlarla ilgili bir kaç düzeltme yapmak için gerekli yayım çalışmalarımı sürdürmekteyim.

Burada kısaca değinmek istediğim ilginç bir yazıt parçası vardır. Bu yazıt, daha önce üç parçası bulunmuş, dört yüzü de yazılı olduğu sanılan, kurban kesme takvimiyle ilgili büyük bir taşın yeni (4.) parçasıdır. Birinci parçayı Wilamowitz 1909 yılında yayımlamıştır⁴. İkinci parçayı J. Keil 1910 yılında⁵, üçüncü parçayı da Plassart-Pickard 1913 yılında yayımlamıştır. Bu parçayı J. Keil aynı derginin 449. sayfasında tamamlamıştır⁶. Altmış dokuz yıl sonra 1978 yılında İldırı ilkokulunda bulduğumuz parça, 1909 yılında J. Keil'in Erythrai ilkokulunda gördüğünü söylediği taş değildir, bu tümüyle yeni bir parçadır⁷.

Karia bölgesinde yaptığım araştırmalar Muğla ilinin iki ilçesinin iki bucak ve çevresindeki köylerde yoğunlaştı. Bunlar Yatağan ilçesinin Turgut (eski adıyla Leyne, tarihi Lagina) bucağı ile Milas ilçesinin Ören (eski adıyla Gereme, tarihi Keramos) bucaklarıdır. Turgut bucağında Hekate tapınağının içinden ve çevresinden dinsel nitelikli bir kaç yazıt okuyup ıstampajlarını aldım. Turgut bucağında İlyas Bey camiinin kuzey ve güney duvarlarında kullanılmış parça parça yazıtlarla, bucağın evlerinden birinde bulduğum küçük boyda bir şükran steli, ortaokulun deposunda saklanan bir meclis kararı bucağın yazıt bakımından oldukça verimli bir nokta olduğunu göstermektedir. Turgut'un kuzeyinde kalan köylerde -Zeytin, Kırıklar, Gökgedik, Turgutlar, Hacıbayramlar, Hisarardı'nda- yazıt izine raslamadım. Zeytin'de bir evin duvarında gördüğüm Bizans döneminden mermer

⁴ Wilamowitz, *Nordionische Steine* (Abhandl. preuss. Akad. 1909), s. 48-56, Nu. 12.

⁵ J. Keil, *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes*, 13, 1910, Beiblatt 34, Nu. 5.

⁶ Plassart - Picard, *BCH*, 37, 1913, s. 246 ve 449.

⁷ Erythrai kazılarında çıkan yazıtların yayımını Dr. Sencer Şahin yapacaktır. Bu yazıtların bazılarını yayımlamam için bana izin veren Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'a, bu çalışmalarım beni yüreklendiren Dr. Şahin'e burada teşekkür etmeyi borç bilirim.

plâkanın çevredeki hıristiyan mezarlarından çıktığını köylülerden öğrendim. Taşkesik'te üstten kırılarak girilmiş iki odalı mezar kurularıyla değer oldukça iyi durumda antik yapıttır.

26 Eylül'de başladığım Karia araştırmaları gezimde, Milas - Turgut arasında sık sık uğradığım bir başka tarihî kent Stratonikeia'dır (Eski Hisar, Eski Şar). Bu kentte yapılan kazıları Prof. Dr. Yusuf Boyosal yönetmektedir. Kentin, kuzeyden geçen karayoluna yakın kapısının yanında yapılan kazıdan çıkan yazıtları okuyup ıstampajlarını aldım⁸.

Tarihî Keramos kenti Kerme körfezi üzerinde, kıyından 3-4 kilometre içeride kurulmuştur. Bu kentin tarihî ile ilgili çok az şey bilmekteyiz. Bize ışık tutacak, bu kentle ilgili çok az yazıt yayımlanmıştır. Hicks'e göre, bu yazıtlar en eski İ. Ö. 2. yy. a değin gitmektedir⁹. Oysa 1930'larda Akropol'ün hemen altında (Bakıcak) teras üzerindeki bir tapınağın yıkılan taşları arasında bulunan arkaik baş, bu kentin tarihînin elimize geçen en eski belgelerinden biridir¹⁰. Kent 1950'lerden sonra, bir kömür şirketinin iskele kurmak için tarihî kalıntıları kullanmasıyla, büyük ölçüde yıkılmıştır.

Keramos yazıtları 19. yy. ın ortalarında yayımlanmaya başlamıştır. E. Falkener "Garrimay" de (Gereme, Ören) iki yazıt kopye etmiş, H. Henzen 1852'de bu yazıtları yayımlarken, Garrimay'nin Aphrodisias (Geyre) yakınlarında bir yerin adı olduğunu sanmıştır¹¹. E. L. Hicks 1890'da Keramos'tan 15 yazıt yayımlarken¹², H. Henzen'den habersiz olarak 6 ve 7 numaralarda onun 1 ve 2 numaralarda yayımlamış olduğu yazıtları da yayımlamıştır. Böylece H. Henzen'in Aphrodisias yakınlarında bildiği Garrimay'nin Gereme (Keramos) olduğu ortaya çıkmıştır. 1924 yılında A. Maiuri 3 yeni yazıt yayımlamıştır¹³. Louis Robert 1935'te, Keramos'ta köylülerin bulduğu arkaik baştan söz ederken, bölgede yazıt topladığını da söyler¹⁴.

⁸ Bu yazıtları yayımlamam için izin veren Prof. Dr. Y. Boyosal'a teşekkür ederim.

⁹ E. L. Hicks, JHS 11 (1890), s. 112.

¹⁰ L. Robert ve P. Devambeş, AJA 39 (1935), s. 341-351.

¹¹ H. Henzen, Annales Inst. Corresp. Arch., 1852, s. 135, 136: "Garrimay, prope Aphrodisiadem."

¹² Hicks, aynı eser, s. 109-128.

¹³ A. Maiuri, Annuario, IV-V (1924), s. 473-475.

¹⁴ L. Robert, aynı eser, s. 341-342. L. Robert 1935 yılına değin yayımlanmış Keramos yazıtları ile ilgili bibliyografyayı s. 341 not 2'de vermektedir.

Bu makalede bir yazıt örneği vardır. 1955 yılında G. Bean 3 yeni yazıt yayımlar¹⁵. Son olarak 1971 yılında G. Bean Keramos'tan 1 yazıt daha yayımlar¹⁶.

1978 yazında Ören'de 24 yazıt okuyup ıstampajını aldım. Bunların büyük bir kısmını Ören'de -duvarlarda, tarlalarda, evlerin avlusunda- buldum. Ören halkı evlerindeki, tarlalarındaki yazıtları okuyup kopya etmem için bana yardımcı oldular. Ören'in batısındaki Türk-evleri'nden iki yazıt kopyesi aldım. Bunlardan bir tanesi gene Ören ovasından gelmişti. Ören'den sonra kıyıda batıya giderseniz, yol Çökertme'de biter. Çökertme'de antik çağdan büyükçe bir sunak taşıyla karşılaştım.

Türk-evleri'ne giderken dik kayalığın yüzünde kaya mezarları vardır. Bu mezarlardan az sonra gene sağda, çalıkların, makilerin arasında, Körme Körfezine bakan bir teras üstünde çokgen taşlardan örülmüş duvarın gerisinde tonozlu, birden çok odalı bir mezar vardır. Türk-evleri'nden sonra yolun sağında, gene çokgen taşlardan örülmüş, dikdörtgen biçimde yüksek bir yapı vardır. Bu yapıdan sonra, bu kez yolla deniz arasında kalan çok dar kıyı şeridinde antik çağın taşlarının da kullanıldığı, bir kısmı denize dökülmüş, ne olduğu pek anlaşılmayan, harçlı geç dönem (Bizans?) yapıtları vardır¹⁷. Türk-evleri arazisinde bulduğum ikinci, yuvarlak taşın (yazıtlı taşın) buradan geldiğini öğrendim¹⁸.

Milas'tan Ören'e giden stabilize yol Beçin, Sck, Çakıralan, Dereköy, Pinar'dan geçer. Pinar'dan sonra yol, Kumluca köyünün içinden geçerdi. Şimdi bu köy, yolun sağında kalmaktadır. Bu köyde blok taşlardan yapılmış büyükçe bir yapı kalıntısından başka bir yapıt yoktur. Bu yapı antik yolun karakollarından birinin geride bıraktığı kalıntı olmalıdır¹⁹. Çünkü, bu yapıdan bakıldığında, Kera-

¹⁵ G. Bean ve J. M. Cook, ABSA, 1955 (50), s. 142-143.

¹⁶ G. Bean, Turkey Beyond Meander, 1971, s. 57.

¹⁷ W. R. Paton, J. L. Myres, JHS IV (1895), s. 197: "Some distance west of Keramos is a watch - tower of beautiful polygonal masonry and a little west again of this is a site near the sea with brick work of Roman or Byzantine times."

¹⁸ Hicks, aynı eser, s. 119: "...about four miles west of Keramos, there are considerable ruins of Byzantine structure, into which ancient marbles have been built." W. R. Paton'un bulup E. L. Hicks'in yayımladığı bu taşı gördüm. Taş aynı yerde, damda yuvarlak taş olarak kullanılıyordu.

¹⁹ W. R. Paton ve J. L. Myres, aynı eser s. 191. "On the ridge between the Kartal Déré and Pınarı, south of the latter."

mos kentinin hemen doğusunda başlayan yalıyarın tepesindeki benzer bir yapının durduğu yeri görme olanağı vardır. Ören bucağının girişinde, sel yatağında; şimdi köylülerin dedelerinin bile anımsamadığı antik bir köprünün kalıntısı vardır. Bu köprünün bacaklarının en altındaki blok taşlar bugün de suyun geldiği yönde durmaktadır. Karşı kıyıda, Kumluca yönünde antik yolun izlerini kayalarda görebiliriz.

Ören'deki bütün yazıtları gördüğümü sanmıyorum. Önümüzdeki yaz aylarında araştırmalarımı sürdüreceğim. Evlerinde, tarlalarında, bahçelerinin duvarında yıllardır okunmadan kalmış taşların yayımlanıp değerlendirildiğini gören Ören halkı, bildikleri başka yazılı taşları da anımsayacaklardır.

1978 yazında yaptığım araştırma gezisi İzmir Arkeoloji Müzesi'nde kısa bir süre çalışmayla son buldu. Amerika Birleşik Devletlerinden Sn. Francis Piejko'nun bir uyarısı üzerine, Erythrai yazıtları arasında yayımlanmış olan²⁰, kral Antiokhos'la ilgili 4 parça yazıtı yeniden okuyup, ıstampajlarını aldım. Konuyla ilgili yayımı Sn. Piejko yapacaktır.

Bu araştırma gezisinin gerçekleşmesine parasal katkısıyla destek olan Türk Tarih Kurumu'na teşekkür etmeyi borç bilirim.

²⁰ H. Engelmann ve R. Merkelbach, aynı eser, Nu. 30

